

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Соціологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
081 Право (право)
за темою 12 – «Соціологія вільного часу та дозвілля»

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
29.08.2023 № 2)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

Доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат соціологічних наук
Наталія БОБРО

Професор кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету, доктор філософських наук, професор
Андрій ЛЕБІДЬ

План лекції

1. Соціологія вільного часу та дозвілля як галузь наукового знання
2. Дозвілля як соціальний інститут
3. Проблема організації та регулювання вільного часу
4. Самоменджмент вільного часу.

Рекомендована література:

Основна

1. Горлач М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
2. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
3. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/28393/1/sociology_ablov.pdf
4. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 320 с. URL: <https://ua/sociologija-1027994.html>
5. Кравченко Т. О. Соціологія : курс лекцій. Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2017. 223 с.
6. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=4234&download_id=1292

Додаткова

1. Кононенко О. Ю. Актуальні проблеми сталого розвитку: навчально-методичний посібник. К. : ДП «Прінт сервіс», 2016. 109 с. URL: https://geo.knu.ua/old/images/doc_file/navch_lit/posibnik_Kononenko.pdf
2. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2020. 344 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18268/1/Monokol_8.pdf

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/>
2. Інститут демографії і соціальних досліджень імені В. М. Птухи НАН України. URL: <http://www.idss.org.ua>
3. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Соціологія. Соціальна робота. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/98>
4. Соціальні виміри суспільства (збірники наукових праць). URL: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/socialni-vimiri-suspilstva/>

Текст лекції

1. Соціологія вільного часу та дозвілля як галузь наукового знання

Соціологія вільного часу і дозвілля, як і всі напрями галузевої соціології, формувалася під впливом об'єктивних змін, пов'язаних з індустріалізацією та урбанізацією суспільства, коли сам вільний час стає самодостатньою цінністю і набуває масового поширення.

Серед головних сфер діяльності держави, незалежно від характеру політичного устрою та особливостей економічної системи, відокремлювалась культурологічна функція, спрямована на визначення основних ідеологічних настанов суспільства, системи суспільних цінностей, яка реалізувалась у формі державної культурної політики. Остання мала за мету організацію і відповідне спрямування культурно-дозвілєвої діяльності населення.

Дозвілля виступає соціокультурним резонатором змін загальної соціальної системи і всіх підсистем суспільства і є певним відображенням можливостей його розвитку, виявленням його життєздатності. Воно доповнює уявлення про соціальний образ суспільства, допомагає зрозуміти міру його духовності і перспективності.

Треба зазначити, що існує певна традиція відокремлювати соціологію вільного часу від соціології дозвілля і розглядати їх, як дві окремі галузі. Однак в наукових джерелах поняття «соціологія вільного часу» і «соціологія дозвілля» часто вживаються як синоніми. Отже, поєднання двох близьких галузей дає нам можливість розглядати їх як «Соціологія вільного часу та дозвілля».

Соціологія вільного часу і дозвілля належить до теорій середнього рівня, будується на основі прикладних соціологічних досліджень і застосовує у процесі пізнання соціальної реальності методологію загальносоціологічної теорії.

Соціологія вільного часу і дозвілля визначається як наукова дисципліна проблемне поле вивчення якої сформувалось у соціальному просторі й часі набагато раніше його формального визначення. Унаслідок тривалого історичного розвитку, вдосконалення системи соціально-економічних відносин, виокремлення дозвілєвого часу із сукупності загального часу суспільства відбувалося виокремлення сфери дозвілля як такої, що протистояла іншим сферам – виробництву, освіті, політиці тощо.

Отже, **соціологія вільного часу** – галузь соціології, яка вивчає життєдіяльність, відносини й орієнтації людей у сфері вільного часу.

Соціологія дозвілля – це галузь соціології, що вивчає складову соціології вільного часу, яка спрямована на використання часу індивідами до своїх власних інтересів, уподобань, з метою відновлення і розвитку свого інтелекту, фізіології і духовності.

Об'єктом соціології вільного часу та дозвілля є безпосередньо вільний час та дозвілля, як частина соціального часу.

Предметом соціології вільного часу і дозвілля є вивчення дозвілля як соціально-культурного феномена, його мети, завдань, видів, напрямків, організацій та сфер реалізації.

2. Дозвілля як соціальний інститут

Інституціоналізація дозвілля – тривалий та складний процес. Ще з Античних часів люди усвідомили значущість вільного часу та дозвілля. В цілому, досягненню суті та специфіки дозвілля як соціального інституту сприяє з'ясування її специфічних рис, до яких належать:

- соціально значущі функції дозвілля, підпорядковані як особистісним, так і суспільним потребам;
- форми закладів дозвілля, їх певна організація і становище в суспільстві;
- групи осіб, які професійно забезпечують функціонування культурно-дозвілдової системи, певний статус цих осіб у суспільстві;
- регулятори функціонування дозвіллових закладів, суб'єктів та об'єктів дозвіллової діяльності (законодавчі і нормативні акти, кваліфікаційні характеристики, контрольні установи);
- використання дозвілля як механізму соціалізації особистості, запобігання соціально небажаних видів поведінки.

Розвиток українського суспільства супроводжується оновленням його інституційної структури, формуванням нових соціальних інститутів. Характерним проявом цього процесу стає трансформація дозвілля. У постіндустріальному суспільстві інститут дозвілля стає важливим елементом соціальної структури. Він забезпечує організацію та регулювання діяльності індивідів, сприяє сталості культурних відносин між різними соціальними групами і спільнотами.

В соціології **інститут дозвілля** визначають як певну систему соціальних відносин; як сукупність соціальних норм і культурних зразків; як відповідні форми культурної поведінки; узвичаєну мережу установ, що відповідають соціальній структурі суспільства.

Незважаючи на багатоманітність теорій, характерним елементом його становлення вважається формалізація соціальних відносин, тобто виокремлення та стабілізація певних форм культурної діяльності.

Суттєві суспільні трансформації супроводжуються істотними змінами в структурі інституту дозвілля, його так званою реструктуризацією. Інститут дозвілля реагує на ці явища кількісним скороченням мережі закладів і установ культури, появою інноваційних культурно – мистецьких організацій, зміною відношень різних соціальних груп до традиційної мережі закладів культури. Це свідчить про значні зрушення в ціннісно-орієнтаційній системі населення. Названі фактори можна розглядати як індикатори соціальних змін, тих трансформацій, які відбуваються в інституті дозвілля. Їх вивчення дає можливість зрозуміти сутність перебігу суспільних явищ, визначити особливості розвитку соціально-культурних процесів.

За останні 70-80 років в нашій країні склався інститут дозвілля, представлений системою дозвіллових організацій, основною частиною яких стала мережа закладів культури, діяльність яких спрямована на задоволення основних дозвіллових потреб людей. За минулий період у свідомості представників різних соціальних груп виробилося цілком конкретне ставлення як до всієї мережі,

так і до її установ. Заклади культури стали одним з найважливіших аспектів способу життя населення. Очевидною є також доцільність у суттєвих змін їх цільових установок, функцій, матеріального забезпечення. Разом з тим існує тенденція до оновлення інституту дозвілля. Вона пов'язана із становленням нових організаційних форм дозвілля, які виникають і функціонують в межах традиційної дозвілдової мережі.

Функції дозвіллових закладів в суспільстві.

Серед основних функцій, притаманних закладам культури і дозвілля, визначають такі, як: функція соціалізації, інформаційно-просвітницька, творчо-розвиваюча, функція неформального спілкування, рекреаційно-гедоністична.

Функція соціалізації спрямована на реалізацію соціально-педагогічного потенціалу дозвілля можливостей культурно-дозвілдової системи, спрямованих на формування ціннісно-орієнтаційної структури різних соціальних груп, її відповідності загальноприйнятим нормам та цінностям суспільства.

На особливу увагу заслуговує питання про вдосконалення **інформаційно-просвітницької функції** дозвілля. Інформаційно-просвітницька функція дозвілля складається з двох напрямків – інформаційного та просвітницького.

Перший передбачає розповсюдження серед широкого загалу систематизованих, першочергових знань про навколишній світ та особливості його розвитку. Систематична участь у безперервній освіті допомагає особистості залишатися на вістрі сучасного прогресу, відбудовувати та поповнювати струнку систему понять та наукових категорій.

Другий напрямок – інформаційна діяльність дозвіллових закладів ставить за мету ознайомлення населення з великою кількістю фактів здобутих сучасною наукою або тих, що мають певне місце в побутовому житті. Нова інформація слугує для уточнення, корегування уже відомих понять, створення нових світоглядних уявлень.

Актуалізація інформаційно-просвітницької функції закладів культури викликає на значним зростанням інтелектуального рівня населення, підвищенням рівня освіти, розширення доступу до інформаційних джерел, відкриттям інформаційних кордонів.

Не менш важливою в теорії та практиці культурнодозвіллової діяльності вважається **творчо-розвиваюча функція**. Потреба в перебудові, творчості стає в сучасному суспільстві широко розповсюдженою особистісною потребою. Вона збільшується із зростанням культурного рівня населення, визначається у прагненні до творчого самовизначення та самовиразу людини. Таким чином дозвіллова діяльність, як і трудова діяльність, набуває творчого характеру.

Функція неформального спілкування. Виявлені в процесі соціологічних досліджень тенденції розвитку закладів культури в умовах політичної, соціальної, культурної трансформації свідчать про те, що в їхній діяльності, особливо в реалізації освітньо-інформаційної функції, дедалі інтенсивніше постає питома вага активних форм неформального міжособистісного спілкування, колективного осмислення та засвоєння інформації; на перший план виходить коментаторська, роз'яснювальна робота; заклад культури зберігає й зміцнює свої позиції як «джерела» місцевої інформації, одночасно

всeбічно розширюються контакти із засобами масової інформації та іншими сучасними джерелами масових комунікацій.

Однією з провідних функцій дозвілля вважається **рекреаційно-гедоністична функція**. Вона спрямована на відтворення людини як виробничої сили суспільства, зняття втоми та нервової напруги, забезпечення успішної розрядки.

В соціологічній літературі зустрічаються думки щодо відсутності суттєвого впливу розважальних занять на розвиток людини як актора соціальної дії. Цей підхід протиставляється реальній практиці дозвілля і основним теоретичним засадам, що становлять основу вчення про сутність вільного часу. Відповідно до них рекреаційно-гедоністична діяльність сприяє формуванню особистості і вдосконаленню людини, як такої, що створює соціальну дійсність, вступаючи у соціальні відносини та соціальну взаємодію.

3. Проблема організації та регулювання вільного часу

У соціології вільного часу актуалізується питання регулювання та організації вільного часу. Регулювання вільного часу має об'єктивний характер, є складовою частиною організації життя суспільства і людини. Проте коли завдання регулювання та організації робочого часу порівняно широко розглядається в науковій літературі, то проблеми регулювання і організації вільного часу є порівняно новими.

Регулювання вільного часу можна визначити як процес цілеспрямованого впливу на нього з метою розширення меж, створення умов для вдосконалення його структури і змісту відповідно до постійно зростаючих виробничо-технічних і соціальних вимог до людини. Регулювання вільного часу має бути обґрунтованим, враховувати наявні ресурси і реальні можливості, ґрунтуватись на таких принципах, як диференційованість, послідовність, спадкоємність і безперервність, скоординованість, всебічність, плановірність та ін.

У найзагальнішому вигляді процес регулювання вільного часу починається з визначення завдань і завершується досягненням передбачувано-го результату. При цьому слід розрізняти вільний час, який регулюється суспільством (соціальними інститутами) та особистістю (само-регулювання). Методологічною основою такого поділу є два взаємозв'язані критерії: форма організації вільного часу і характер самої діяльності у вільний час.

Суспільне регулювання і саморегулювання розглядаються як дві сторони процесу впливу на вільний час, єдність яких утворює механізм взаємозв'язку суспільства і особи. Межі суспільного регулювання вільного часу визначаються діалектикою суспільної необхідності і можливостями становлення соціально значущих видів діяльності у вільний час.

Суспільне регулювання використання вільного часу особи – це передусім забезпечення об'єктивних умов для прояву активності людини, знаходження оптимальних форм впливу на вільний час, цілеспрямоване формування потреб, інтересів, ціннісних установок особи. Суспільне регулювання вільного часу можливе через систему взаємодіючих певним чином

соціально-економічних, правових, нормативно ціннісних та ідейно-виховних засобів.

Слід зазначити, що загальний напрям використання вільного часу задається соціальним середовищем, а якісний зміст його в кінцевому під-сумку залежить від самої людини. Активність, яка виявляється особою у вільний час, може бути двох видів: перший може бути підданий значному і безпосередньому впливу суспільства, наприклад, навчання без відриву від виробництва, суспільно-політична діяльність, регулярні заняття в технічних, художніх колективах, гуртках, спортивних секціях; другий (наприклад, самоосвіта, індивідуальна творчість, заняття фізкультурою, спілкування тощо) менше піддається безпосередньому суспільному впливові або зовсім не піддається.

У соціологічній літературі виділяються *три рівні регулювання вільного часу*:

- адміністративний, або авторитарний – ґрунтується на примусі, зовнішньому авторитеті, нав'язується людині іззовні, навіть якщо її бажання або інтереси суперечать тому, що від неї вимагають;

- стимулюючий – іззовні нав'язана людині діяльність (поведінка) поєднується з частковим використанням її інтересів, проте, коли належна діяльність (поведінка) ще не стала для людини її внутрішнім переконанням, потребою. Це свого роду «соціальний контроль», який використовує всі важелі впливу на регулювання діяльності людини у вільний час;

- мотиваційний – регулювання використання вільного часу через внутрішні інтереси і переконання особи.

Усі ці рівні взаємозв'язані, рідко бувають у чистому вигляді. Співвідношення між ними залежить від конкретних умов, «ситуації регулювання». Найбільш прийнятним є третій рівень регулювання.

Пріоритетне становище **саморегулювання вільного часу** порівняно із суспільним регулюванням зумовлено насамперед процесом демократизації і гуманізації способу життя людей, зростанням ролі вільного часу як ре-сурсу, умови розвитку особи. Людина розглядається не як якийсь епіцентр, навколо якого вільно й довільно розташовується минуле, сучасне і май-бутнє, а як суб'єкт свого життя та його організації, що передбачає регулювання, організацію вільного часу самою людиною.

Саморегулювання вільного часу слід розглядати як властивість особи, показник її зрілості, потенціал її розвитку, сформованої здатності до організації свого біографічного часу. На саморегулювання вільного часу впливає ціла система чинників. Це насамперед:

- реальна поведінка особистості;
- усвідомлення нею сенсу свого життя;
- соціальна активність особи;
- соціальні орієнтації людини, потреби і інтереси;
- сприйняття вільного часу як цінності;
- життєві плани-цілі;
- почуття відповідальності;
- рівень загальної культури;

- стан здоров'я людини;
- адекватне визначення особою своїх можливостей та ін.

4. Самоменеджмент вільного часу

Назрілою є проблема *самоменеджменту вільного часу* – розробки певних прийомів і методів (технології) індивідуального освоєння вільного часу, його організації. В системі самоменеджменту вільного часу певне значення має впровадження людиною планування використання свого вільного часу. Планування реального (хронологічного) часу своїх дій на майбутнє є стратегією активного перетворення вільного часу в умову сво-го розвитку, реалізації своїх життєвих цілей.

Ті або інші види людської діяльності можуть здійснюватися з різним ступенем інтенсивності. На основі параметрів активності особи, а також деяких її загальних характеристик можна виділити *чотири типи саморегуляції вільного часу*:

- творчо-перетворюючий – людина здійснює регуляцію свого вільного часу, пов'язуючи його з розв'язанням важливих життєвих планів;
- споглядально-продовжуваний – людина пасивно ставиться до свого вільного часу, без чіткого його регулювання;
- функціонально-діючий – людина активно організовує свій вільний час лише в окремі періоди своєї життєдіяльності або лише при здійсненні окремих видів діяльності;
- стихійно-буденний тип – людина перебуває у полоні стихії, часу, не спроможна організувати в певній послідовності дозвіллеву і більш піднесену діяльність, пасивна в регуляції свого вільного часу.

Ця типологія є досить умовною і вимагає подальшої розробки і уточнення. Проте вона свідчить, що в одних людей проблема вільного часу є усвідомленою життєвою проблемою, а в інших її просто не існує.

Перспективними напрямками подальших досліджень проблем регулювання вільного часу є прогнозування тенденцій його використання на найближче майбутнє, розробка механізму суспільного та індивідуального регулювання, альтернативних моделей раціональних бюджетів вільного часу для окремих професійних, статеві-вікових та інших демографічних груп населення.